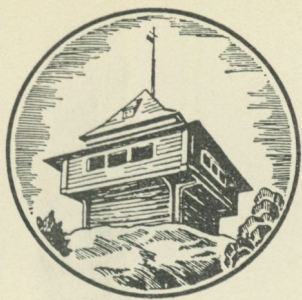

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1944**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1944

Redaktion:

SIGURD WALLIN • GÖSTA BERG • SIGFRID SVENSSON

Omslaget: "Josua slår de fem Amoreers konungar. Josua Bok 10 Cap." Detalj ur bonad målad av Anders Pålsson, Trönninge socken, Halland. Nordiska museet 58,191 b.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1944

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

MÅRDSTOCKEN OCH DESS GILLRING

av Albert Nilsson

Ar 1936 förvärvades till Nordiska museet genom förmedling av jägmästare Erik Thorell i Uppsala en mårdstock från Järvsö socken i Hälsingland, där den stått på det s. k. Slättmyrsskiftet i kyrkoherdeboställets skog nära Sidskogsjön. Fällans omhändertagande på platsen ombesörjdes av skogsmästare Anders Persson i Järvsö. Stocken var uppsatt mellan två relativt smäckra furustammar. Dessa stagades med plankor och sågades sedan ner, varför stocken kom till museet precis i det skick som den var uppsatt i skogen.

Mårdstocken var uppsatt i ett blandbestånd med mindre furor och nära en bäck med sälgsnår. Av andra stockar i samma skog att döma har det dock varit vanligare att placera mårdstocken inne i ett gransnår.

Fällan består av understock och fyra överstockar, löst lagda ovanpå varandra, bild 1. Understocken är fastsatt på stammarna med spikar, som även fästa de båda följarna längs stammarna. Dessa följare bilda en ränna, vari överstockarna vid avgillringen kunde glida. Av särskilt intresse är själva gillringen. På understocken finner man på ungefär en tredjedel från dess ena ända två uthuggningar i vinkel, som bilda en bädd för gillerstickan. Denna är en självvuxen gren med en kvarsittande längre kvist. Dess övre spets är trubbigt rundad. Den undre är försedd med ett hak, avsett att ansättas mot den nämnda bädden, medan övre spetsen ansättes mot den nedre överstockens undersida, direkt mot barken. Då stocken är uppgillrad pekar kvisten rätt utåt. På spetsen sättes som bete en ekorre,

en nötskrika eller en lavskrika. Avgillringen sker så att mården kommer klättrande längs ena stammen och in på understocken. Från någon annan plats får det icke vara möjligt för honom att nå betet. Då han sträcker sig efter detta måste han antingen ha kvar bakkroppen på stammen, medan huvud och framkropp äro på understockens motsatta sida, eller också kan han ha tagit sig helt upp på understocken, varvid han för att nå betet måste balansera kroppen tvärs över denna. Då mården hugger betet, bändes haket bort från sin bädd, gillerpinnen faller undan och överstocken träffar mården över halsen eller mellankroppen, bild 2.

Som skydd för betet kunde det i Järvsö förekomma, att pinnar inslogos mellan de övre stockarna och på dessa pinnar lades en bädd av granris. Ett annat sätt var att lägga en gren snett från överstocken till ett annat träd strax intill och i vinkeln invid stocken lägga granris. Detta var ett säkrare snöskydd, bild 1.

På hösten 1941 fick författaren tillfälle att filma och fotografera åtskilliga äldre fångstmetoder i Ovanåkers socken i Hälsingland. Den mårdstock, som då blev föremål för studium och som även förvärvades till museet, bild 3—5, var i stort sett av samma typ som den nu nämnda. Den var byggd på platsen omkring 1920. Den hade blott två överstockar och var bättre gjord. Överstockarna voro fast förenade med trä-naglar. Stocken var uppsatt mellan en kraftig tall och en medelstor gran. Följarna längs de växande stammarna voro fastslagna med trä-naglar och på de översta av dessa vilade understocken. Överstocken ledar mot understocken medelst en nagel i denna och ett i överstocken upptaget hål. Nageln kallas på platsen "kil" och har ibland bara varit en vanlig träkil, inslagen i understocken genom överstockens spräckta ända. Gillersticken är av samma typ som på stocken från Järvsö. Badden på understocken är dock försänkt till ett hak, bild 4 och 5. Som bete användes en nötskrika, men en ekorre ansågs bättre. För att skydda betet fanns ett tak av grankvistar, som lagts på två i den övre stocken inslagna käppar.

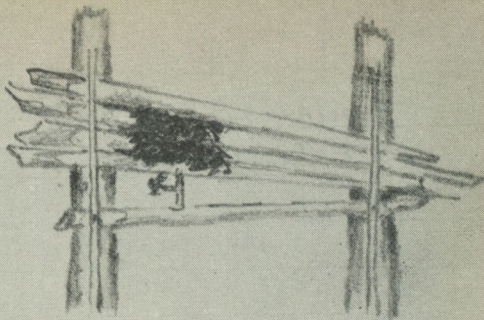
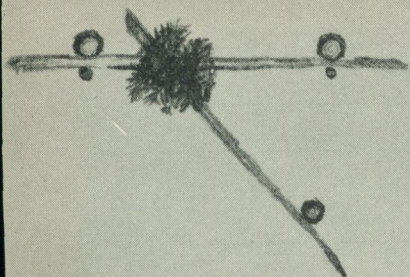

Bild 1. Mårdestocken från Järvsö socken, Hälsingland. Nordiska museet 205,473. Skiss av jägmästare Erik Thorell.

De här beskrivna båda mårdestockarna representera en typ, vars utbredning i vårt land man för närvarande vet ganska lite om. Utanför Sverige äro de kända i Finland, Baltikum samt Ost- och Sydosteuropa. Det synes vara samma typ av stock och gillring, som Lars Levander avser i sitt nyligen utkomna första band av Övre Dalarnas allmogekultur (sid. 30). Men då Levander skriver, att "det var endast en gillersticka, vässad i båda ändarna och passande in i små fördjupningar i bägge stockarna", måste det föreligga ett misstag. En sådan gillersticka kan inte fungera. Genom dr Levanders vänliga förmedling har jag fått taga del av de källor, som ligga till grund för hans framställning. Det visar sig därvid, att en upptecknare från Boda omtalar haket i gillerstickans nedre ända. Två rekonstruerade teckningar (Ål och Älvdalen) visa emellertid felaktigt gillerstickor, spetsiga i båda ändar, vilket torde ha lett dr Levander vilse. Även en annan fråga rörande mårdestockens konstruktion är av intresse i detta sammanhang. Från Älvdalen och Vämhus uppger Levander att mårdgillret vilade på en i triangelform byggd plattform mellan tre intill varandra stående träd. Källor äro här en uppteckning (Vämhus) och en av de nämnda rekonstruktionerna (Älvdalen). Rekonstruktionen visar dock blott mellan tre träd surrade stockar, där de tvås ändar tjäna till underlag för fällans understock. Gillerstickan är riktad mot triangeln mitt. Dessa anordningar äro unika och förefalla otroliga. Från en

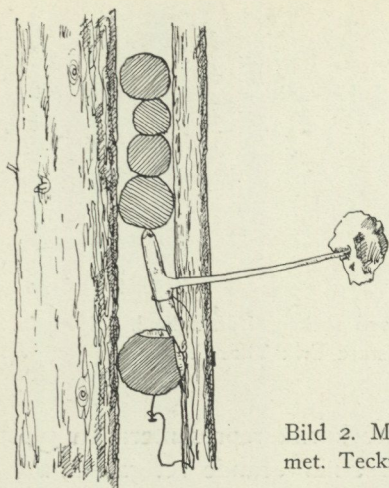

Bild 2. Mårdstocken från Järvsö. Gillringssystemet. Teckning av författaren.

plattform skulle mården få fotfäste för benen och lättare slita sig loss. De i triangel ordnade stockarna skulle ge mården tillfälle att nå betet från sidostockarna, där han inte kunde träffas av överstocken vid avgillringen. Hela mårdstockens princip går ut på att djuret efter avgillringen skall befinna sig hängande mellan stockarna. Möjligen kan taket, som ibland lades ut i vinkel till ett tredje träd i närheten, ha vållat missförstånd.

Gillringsmetoden för de nämnda mårdstockarna synes vara av ett visst intresse, särskilt som den icke tidigare observerats. De mårdstockar, som beskrivits i den jakthistoriska litteraturen i Sverige, synas alla ha haft det tredelade giller, som ofta betecknas som 4-giller efter dess schematiska uppställning. Detta giller är tämligen vanligt för olika slags stockar och flakar. Det har brukats för mårdstockar i Jämtland enligt Æ. Nordholm (Jämtelands djur-fänge, Upsala 1749, sid. 42 och fig. V) och Sven Ekman (Norrlands jakt och fiske, Upsala 1910, sid. 151), och enligt uppteckningar i Nordiska museets arkiv är det belagt från Bjuråkers socken i Hälsingland och Boda socken i Dalarna. Th. Hahr beskriver i sin jakthandbok (2. uppl., sid. 324) en mårdstock av ungefär samma yttre typ som de här skildrade. Den har emellertid ett tak liggande på störar mellan ovanstoc-

Bild 3. Mårdstocken från Ovanåkers socken, Hälsingland, på sin ursprungliga plats. Nordiska museet 223,963. Foto författaren.

ken och en stång, fäst mellan ett par närstående träd, parallella med stocken. Taket består här av grästorvor och mossor och torde sålunda utom som skydd för betet även ha varit avsett som extra tyngd åt den uppgillrade stocken. Om gillringen säger Hahr endast, att den sker med vanliga gillerstickor, vilket synes kunna tyda på att det är 4-gillret.

Beträffande det giller, som finnes på mårdstockarna från Järvsö och Ovanåker, kan man inte undgå intrycket, att det är på samma gång enkelt och effektivt. Om dess ålder i förhål-

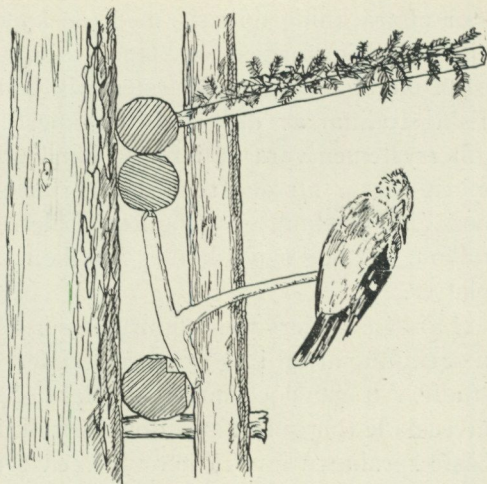

Bild 4. Mårdstocken på bild 3 gillras. Gillerstickans hak ansättes mot ett motsvarande hak i understocken. Foto författaren.

lande till andra giller är det givetvis omöjligt att ha någon mening, så länge dess utbredning är så föga känd. Som lämplig terminus technicus torde man kunna använda beteckningen enkelt hakgiller.

Det finnes emellertid även ett annat giller för mårdstock, som det kan finnas anledning att nämna i detta sammanhang. Hahr har avbildat det i sin jakthandbok (sid. 324). Sture Lagercrantz har förmodat att Hahr enbart använt en tysk förebild (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1941, sid. 59). Detta är tydligen icke fallet, eftersom det verkligen finnes svenska belägg i Nordiska museets arkiv, så vitt man kan finna utan någon möjlig påverkan från Hahr. Det ena är en dock icke fullt säker beskrivning från Ovansjö socken i Gästrikland av en mårdstock. Det andra gäller en mårdläm från Ukna socken i Småland och i detta fall är gillringen fullt klar. Det består av en tvådelad gillersticka med delarna satta mot varandra halvt i halvt. Ett snöre går från den ena delen över en ögla i en av lämmens ovanstockar och uppbär sedan agnet. Vid ett ryck i

Bild 5. Mårdstocken från Ovanåker. Gillringssystemet. Teckning av författaren.

agnet och snöret bräckas gillerstickorna från varandra och lämmen faller ner. Meddelaren uppger att olika gillersystem kunde användas, men det skildrade var det vanligaste. Som lämplig benämning på detta giller kan föreslås tvådelat giller med dragutlösning. Om man ersätter snöret med en mellan gillrets mitt och ett hak i den uppgillrade stocken ansatt sticka, är man framme vid det av Ekman från Burträsk by i Stensele som en lokalform skildrade gillret till en ekorrstock (anf. arb. sid. 157).

Man har sålunda i Sverige tre principiellt olika typer av giller till mårdstockar och mårdlämmar. Deras ålder och utbredningsförhållanden äro ännu i stort sett okända. Det som det vanliga gillret så ofta betecknade 4-gillret kan därjämte gillras med nyckeln eller sprötet ansatt antingen undertill eller från sidan. Mårdstocken och mårdfällan måste nog också betraktas som en tämligen speciell fångstanordning, eftersom det gäller att fånga ett smidigt och efter sin storlek kraftigt djur, som mest rör sig i träden.

Vad ovan anförts kan kanske ge anledning till vissa mera principiella funderingar. I de hittills framlagda bearbetningarna eller systematiseringarna av primitiva fångstredskap har man i

stor utsträckning nöjt sig med redskapets yttre habitus, medan själva gillringsprincipen ibland förbises, ofta nog på grund av ofullständiga källor. Vid systematik såväl som vid kulturgeografiskt studium av de primitiva fångstdonen torde dock själva gillersystemen vara de i första hand utslagsgivande. Detta inte minst därför att den rent yttre principen, t. ex. en i spänning nedböjd ungstam, en uppgillrad balansstång, en fallstock eller falläm, lätt nog synes kunna framkomma självständigt på olika platser.

Lars Levanders nyutkomna första del av Övre Dalarnas allmogekultur är en i de flesta avseenden utmärkt språk- och sakstudie. Att man dock kan finna felaktigheter, då det gäller så pass invecklade ting som fångstdonens funktion visar kanske, att den bäste språkman inte räcker till även för en etnologisk tolkning av stoffet. För museimannen-etnologen är ju detta konstaterande närmast till hagsvalse i en trång tid. Ty för honom är föremålens karaktär och användning minst lika viktig som termerna. Beskrivningar och namn kunna heller aldrig ersätta föremålen själva som dokument. Men även museerna ha en del föremål, vilkas funktion inte är fullt klarlagd. Detta ger författaren anledning att draga fram sitt præterea censeo: Den moderna metod för registrering av rörelsemoment och teknik, som filmen innehär, måste komma till större användning i det etnologiska fältarbetet.